

MARTINCÁSÁK KATA

AUTÓK A TENGER FELÉ

– avagy alternatív történetmesélés
a Jelenarchívummal, a Néprajzi Múzeum fotó-
és történetgyűjtő kampányával

AJelenarchívum egy nyitott és élő archívum, amelyet a Néprajzi Múzeum hozott létre a rendszerváltástól napjainkig terjedő időszakban születő privát fotók és családi történetek gyűjtésére.

„Akárcsak a revolver meg az autó, a fényképezőgép is fantáziagép, melynek rabjává válhat az ember”¹ – írja Susan Sontag. A kamera a fejlett ipari társadalom működésében kétféle szinten van jelen szerinte, egyrészt látványosság, másrészt az ellenőrzés tárgya, tehát hatalmi apparátust képez az uralkodó osztályok számára.² Miként a két tárgytypus – a fényképezőgép és az autó – hasonlóságára rátapintott: mindkettő vágyakat és fantáziákat testesít meg. Hogyan kerülhet kapcsolatba ez a fantázia a vizuális szociológiával, hogyan lehet a fényképezés kutatási módszer?

A Jelenarchívum, a Néprajzi Múzeum 2025 márciusában indult fotó- és történetgyűjtő archívuma jelenleg is futó kampányáról, az *Autók a tenger feléről* szól jelen tanulmányom. E terület maga is kutatási és edukációs céllal jött létre.³ Az utazó változata egy olyan workshop, amely során a múzeumi munkatársak a fogadó intézmények és települések közösségeivel közösen dolgozzák fel a résztvevők által hozott fényképeket. A digitális váltás korában különösen ambiciózusnak tűnhet egy olyan vállalkozás, amely épp a családi fényképalbumokban lapuló fotók és az oral historyhoz tartozó történetek gyűjtését tűzte ki célul. A Jelenarchívum misz-

**...mára többnyire
digitális formában
tároljuk családi
fényképeinket: elegendő
egy felhő- vagy
meghajtómegosztó link,
és már nincs is szükség
arra, hogy a családtag-
jainkkal egy helyen
legyünk ahhoz, hogy
megnézhessük őket.**

sziója egy 1990-től induló, jelenkori privát fotógyűjtemény létrehozása, személyes történetekkel, kulcsszavakkal kiegészítve. A készülő archívumra mint társadalmi projektre és kutatásra, a széles körben ismert és népszerű Fortepan gyűjteményének kibővített folytatásaként gondolunk a Néprajzi Múzeum jelenkorkutatási programjában, a MaDok-programban. Az archívum koncepciójának kidolgozása-kor előtérbe helyeztük a MaDok-program kortárs kutatási módszereit, ezért az internetes felületet nemzetközi példák és jó gyakorlatok tanulmányozását követően alakítottuk ki. A többéves projekt az egész magyar nyelvterületre kiterjedő közösségi gyűjtőkampányt jelent. Az archívum jelentősége, hogy a jelenkori fényképek és történetek feltérképezésének is teret enged, és alternatívát nyújt akár más társadalmi múzeumoknak is, vagy olyan más intézményeknek, ahol helye van a privát fotóhoz kapcsolódó jelenkorkutatási stratégiáknak. A magyar múzeumoknak (is) új kihívást jelenthet szembenézni annak a kérdéssel, hogy milyen lehetséges tudományos kutatási módszerekkel elemezhető a privát fotók és a privátfotó-gyűjtemények, hogyan lehet a jelenkori privát fotót múzeumi regiszterbe helyezni – igaz, látunk már ennek kapcsán kezdeményezéseket, innovatív példákat. Érdemes megemlítenünk olyan projekteket, kezdeményezéseket is, amelyek a Jelenarchívumhoz hasonlóan már létrehoztak privát fotókat gyűjtő felhívásokat, és sikeresen integrálták az összegyűjtött anyagokat kiállítás formájában. Ilyen volt a *Magyar mennyasszony* 2023-ban a Magyar Nemzeti Múzeumban vagy a *Légy része* című kiállítás a Magyar Zsidó Múzeumban 2021-ben. Különösen nagy kihívást jelent ebben a folyamatban a digitális váltás, amely a mobiltelefonokba beépített kamerától kezdve a fotó demokratizálódását és a fotós szakma átrendeződését egyszerre jelentette.

A digitális váltás éppolyan meghatározó tényező a családi albumok helyzetét tekintve is. Bár a családi és személyes emlékezetnek egyaránt fontos hordozói voltak a családi fényképalbumok, sőt talán méltán lehet őket a családi élet egyik legfontosabb emléktároló platformjaként is elgondolni, mára többnyire digitális formában tároljuk családi fényképeinket: elegendő egy felhő- vagy meghajtómegosztó link, és már nincs is szükség arra, hogy a családtagjainkkal egy helyen legyünk ahhoz, hogy megnézhessük őket. A családi fotó emellett nem pusztán mechanikus rögzítése az adott közösség mindennapjainak, hanem a családi élet adott területeinek szelektált és társadalmilag szabályozott ábrázolása is.⁴ A 20. század során a fényképezés demokratizálódása, az amatőrök számára olcsón beszerezhető és könnyedén előhívható film mind-mind hozzájárultak ahhoz, hogy a fényképezés egyre elterjedtebbé s népszerűbbé váljon. A digitális fordulat bekövetkeztéig a családi fényképek a nagycsaládot és az épített környezetet, a tárgykultúrát dokumentálták. A családi privát fotográfia csoportjába tartozó fényképek azonban rendszerint rituális jellegűek (ünnepség, esküvő, születésnap), éppen ezért kulturális, szociológiai, antropológiai és társadalmi réteggel is bírtak. Ezen regiszterek már jóval kevésbé lelhetőek fel a 2010-es évek képein, mint az 1990-es képeken. A közösségi média, a fogyasztói kultúra, a posztolás és a közösségi média performatív gesztusai (mint amilyen a szelfizés is) nagymértékben megváltoztatták a privát fotóhoz kötődő viszonyunkat egészen a kétezres évektől kezdődően. A személyes, intim képek is átértelmeződtek, hiszen a kamera objektívje a család felől a szelf (vagyis az egyén) felé fordult mindinkább – ez a változás a Fortepan gyűjteményéből is kirajzolódik. A mindennapi élet terei és szerepkörei is átrendeződnek, ennek feltérképezésére a Jelenarchívum jó kiindulópontot jelenthet. A mindennapi élet mikroszociológiai változásainak a legfontosabb médiuma azonban továbbra is a fénykép.⁵

Ahogy a digitális váltásban, úgy a fényképezés fejlődéstörténetében is meghatározó motívum volt a gyorsaság. A fotótechnológiai újítások egyrészt a felhasználóbarátabbá tételt, másrészt a fotó elkészítésének minél rövidebb időtartamát tűzték ki célul. Beletartozott ezekbe a fejlesztésekbe a minél rövidebb expozíció, a sokszorosíthatóság folyamata, az előhívhatóság gyorsasága is. Miként Sontag írja: „Akárcsak az autót, a fényképezőgépet is ragadozó fegyverként árulják: minél automatizáltabb formában, lövésre készen. A közízlés az egyszerű, láthatatlan technológiát igényli. A gyártó cégek biztosítják a vevőt, hogy a fényképezés nem kíván ügyességet vagy hozzáértést, hogy a gép mindent tud, és engedelmeskedik az akarat legenyhébb megnyilvánulásának is. Egyszerű az egész, olyan, mint elfordítani a slusszkulcsot vagy meghúzni a ravaszt.”⁶

Miként a fényképezésnek, úgy az autózásnak is megvan a maga szubkultúrája. Nem mindegy, milyen a dizájn, milyen a teljesítmény, és hogy elektromos vagy belső égésű motor hajtja-e az autót (analóg vagy digitális-e a fényképezőgép). A fényképezés demokratizálódásához vezető út annak egyszerű használatában és részben az autókhoz hasonló jellegében rejlik. Amellett, hogy státusszimbólumok, hozzátartoznak a fogyasztói kultúránk mindennapjaihoz. Mindebből pedig már összeolvasható, hogy miért volt Sontagnak evidencia mindez, hiszen minden rendes fogyasztó háztartásához 1977-re már legalább egy személygépkocsi és egy fényképezőgép tartozott az Egyesült Államokban. Magyarországon az automata fényképek csak később, az 1980-as évek közepétől váltak igazán elterjedté. Sőt a családi élet elengedhetetlen része mindkettő – szintén Sontag nyomán tudjuk, hogy a gyerekes háztartásokban kötelező elem a fényképezőgép, hiszen a szülők így tudják rögzíteni gyermekük fejlődésének minden pillanatát. A családi autóval megtett utazás vizualitásának egyes elemei, az autó visszapillantó tükréből rögzített táj fényképpé transzformálása ugyanígy fontos kompozíciós elemként szolgálhatott egy család számára, mint az is, hogy minden családtag arcképe rögzítve legyen. Kunt Ernő nyomán pedig régóta tudjuk azt is, hogy a fényképből leolvashatóak társadalmi minták, identitásbeli különbségek vagy változások.

Miként a Jelenarchívum weboldalán is látható: „A Jelenarchívum missziója egy 1990-től induló, jelenkori privátfotó-gyűjtemény létrehozása, személyes történetekkel. A készülő archívumra mint társadalmi projektre és kutatásra, a széles körben ismert és népszerű Fortepan gyűjteményének kibővített folytatására gondolunk.”⁷ A Jelenarchívum azonban nagyon másként működik, és másként is gyűjt, mint a Fortepan, hiszen nem két magánember, hanem egy társadalmi múzeum áll a projekt mögött. A privátfotó-archívumok hazai szereplői között a Tamási Miklós és Szepessy Ákos által 2010-ben alapított Fortepan a fényképekre fókuszál. A Fortepan archívumát tekintve nem számít a történet, mint ahogy az sem, hogy a fotó készítője hozzájárul-e a fotó publikálásához. Nagyrészt talált fotókkal dolgoznak, amelyeket önkéntesek segítségével adatolnak, ez azonban nem csorbítja a Fortepan jelentőségét, hiszen a 20. század Magyarországnak a vizualitása, kultúrája és társadalmi berendezkedése a fortepanos képekből olvasható le leginkább. A weboldalas formátum könnyíti a hozzáférést és a kutathatóságot, így a Néprajzi Múzeum MaDok-programjában is jó ötletnek tartottuk megtartani a weboldalas felületet. A történetek, amelyek a Fortepannal sajnos nem tudnak megjelenni, a Jelenarchívumnál azonban főszerepet kapnak. Hiszen a feltöltő csak akkor tud feltölteni, hogyha minimum 300 (max. 8 000) karaktert ír, és elmeséli a privát fotóihoz kapcsolódó történetét. Ezért is gyűjtünk kampá-

nyok szintjén, mert úgy gondoljuk, a kampányok alkalmasak lehetnek arra, hogy felhívásokkal tematikusan kommunikáljunk, így a célcsoportokat is könnyebb megtalálnunk. Az 1990-es évektől napjainkig tart a gyűjtés, tehát több generációt egyszerre kell megszólítanunk. Mikor a projekt vezetését Gellér Judittól átvettem 2024 decemberében, egy meglévő kampánnyal dolgoztam tovább: a *Játék, kaland, kirándulás* címen futóval, amely arra kéri a feltöltőt, hogy az elmúlt évek legemlékezetesebb kirándulásait, nyaralásait írja le és bocsássa rendelkezésre fotó formátumban.

Mikor szóba került, hogy lehetne egy specifikusabb, a tárgykultúrát jobban előtérbe helyező kampányt kigondolni, az új téma megfogalmazásánál rögtön erre gondoltam: mégis mi más lenne alkalmasabb a rendszerváltás utáni tárgykultúra vizsgálatára, mint az autó? Az autó a hétköznapjaink része, a rendszerváltás óta pedig viszonylagosan kinyílt a világ, és ez megváltoztatta a fogyasztói kultúra tárgyait, és elősegítette a mobilitást. Sok magyar, aki előtte külföldön dolgozott, a rendszerváltás után tért haza (autójával). Megint mások ekkor látták először a tengert, ahová szintén családi nyaralás keretében utazhattak autójukkal. Ez csak utólag derült ki számomra, de még jóval a Jelenarchívum vagy a Fortepan alapítása előtt a Fortepan alapítói is gyűjtöttek autós képeket: hiszen éppen a kilencvenes évek vége felé, még a Fortepan születése előtt, Tamási Miklós és barátja, Szepessy Ákos egy járművek tematikájú fotókönyv összeállításáról gondolkodtak. Ők is észrevették a mintázatot, hogy a képeken megjelenik egy közkedvelt beállítás, amikor valaki egy autó mellett pózol. Nem feltétel még az sem, hogy saját autó legyen, lehet ez nyugati típusú, elérhetetlen autó vagy akár egy szocialista tragacs, csak legyen valamilyen szempontból különleges. Nekik is megtetszett a lomtalanításon talált fényképeket válogatva ez a típusfotó. Végül kiállítás született az összegyűjtött fényképekből, nem fotókönyv. *Két ütem* címmel nyílt meg a tárlat, ahol ugyanolyan a típusú autós képeket állítottak ki, mint amilyeneket most részben a Jelenarchívum is gyűjt (csak az időintervallum különbözik).

„1990. augusztus eleje. Diplomázás után – 21 évesen –, munkába állás előtt Apukámmal utaztam ki hozzá 3 hétre Németországba, Essenbe. Ő 1983-ban disszidált Nyugat-Németországba. Ez volt az utolsó olyan lehetőségem, amikor hosszan kint lehettem nála. Az élet furcsa fintora, hogy azóta nem jártam ott.

Az út 12 óra volt. Éjjel is utaztunk, és Apu már fáradt volt, ezért betértünk egy autópálya melletti parkolóba megpihenni. Sajnos a jogosítványvizsgám éppen az utazás előtt nem sikerült, ezért kellett Apunak vezetni végig, pedig nagyon számított rá, hogy felváltva ülünk a volánnál.

Hajnali 6-kor ilyen gyűrött fejjel néztem ki az autóból. Apu kedvenc autómárkája a Mercedes volt. Ehhez hűséges volt évtizedekig.

A kint töltött 3 hét volt az alapozás a későbbi önálló életemhez, mert nekem kellett háztartást vezetni és főzni. És itt próbáltam ki először különböző koktélokot Apu egyik fiatal kollégájának útmutatása szerint, mikor néha elmentünk kilazítani a napot.

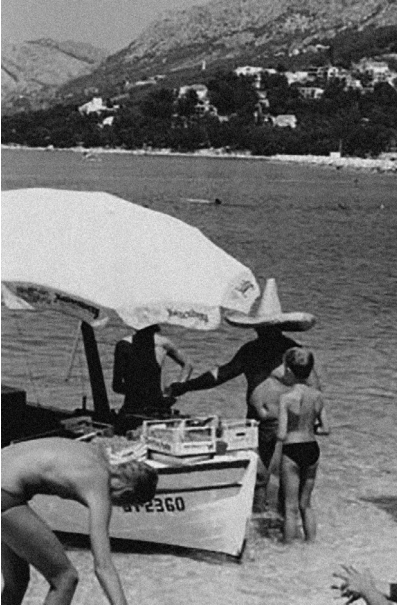
Ennél az utazásnál döntöttem el, hogy szürke egérből színes egyéniség leszek. Első lépésként vettem egy tűzpiros pulóvert.”⁸

A Jelenarchívum 1990-től napjainkig gyűjt tehát privát fotót és hozzá kapcsolódó történeteket. Autós története szinte mindenkinek van a kilencvenes évekből. A legtöbb család nem volt abban a helyzetben, hogy azonnal lecserélje az autóját, sokaknak megmaradt a keleti típusú járművük. Az első nyugati utazás sokak számára meghatározó, sőt esetenként identitásformáló is volt, mint az Papp Henriett fenti történetéből is kirajzolódik. A Trabantok, kis Polskik és a Wartburgok már egyre többször jutottak el a tengerhez, amely Horvátország esetében még az akkori Jugoszlávia területén volt.

„A második családi autónk egy fehér Suzuki Swift volt, amely jelentős előrelépés volt a Trabantunkhoz képest, hiszen ez már ötajtós volt, és csak az elektromos ablakemelő választotta el álmaim járművétől (bár be kell hogy valljam, az jobban tetszett, hogy a Trabi hátsó ülésén nem volt biztonsági öv). Ezzel a kocsival mentünk első és egyetlen külföldi családi nyaralásunkra: 2000 nyarán két hetet töltöttem a szüleimmel Horvátországban. A fotó Baška Vodában készült a tengerparton, ahol (ha jól emlékszem, németül) gyümölcsöt vásárolok egy kereskedőtől, aki minden délután felkereste a strandolókat csónakjával. Akkoriban a határ átlépése számomra igen jelentős esemény volt, Horvátország pedig maga volt a Nyugat (még akkor is, ha a délszláv háború pusztításának nyomai még lát-

hatóak voltak a tájban). A képre tekintve talán a tenger illata jut eszembe először amellett, hogy legtöbbünk legnagyobb öröme már a múlté a fecske fürdőnadrág... Ezt nagyon nem szerettem.”⁹

Ament-Kovács Bence történetében kirajzolódik a nyugati világhoz való vonzódás, a délszláv háború hatása az épített környezeten – ezek olyan szempontok, amelyek történelmi, szociológiai és antropológiai szempontból is érdekesek lehetnek. A határ átlépése meghatározó élmény volt nemcsak Ament-Kovács Bence, de sok más magyar család számára is.

Nem csupán a változó környezetet, de a privát tér viszonyát is érdemes közelebbről megvizsgálnunk az autós gyűjtőkampány esetében. Az autók esetében a privát és köztér feszültségének a komponensét is szem előtt kell tartanunk. Az autó berendezése ugyanis annak használóján múlik – ha úgy tetszik, saját otthoni tereinek a kiterjesztése. Az, hogy mi lóg a visszapillantó tükörről, vagy mi figyel a kalaptartóról, az is egyéni preferenciák mentén történik. Sőt van, hogy magát az autót a múzeum intézményéhez hasonlítják. Miként Frazon Zsófia megfogalmazta, az autó belsőjét leíró szavaink őrzik egykori funkciójukat, használatuk, rendeltetésük azonban megváltozott: „Nem kerülnek kukába, csak változatossá és finom szövésűvé teszik a nyelvet, erősítik a kulturális nyelvhasználatot. Kalaptartó, szivargyújtó, kesztyűtartó: elnevezések, amelyek fennmaradtak, holott eredeti szerepük már rég megkopott.”¹⁰

A Jelenarchívumba beküldött történetek, a felhasználók önkéntes hozzájárulásán alapuló feltöltés és a szintén a felhasználók által megadott kulcsszavak mind hozzájárulnak ahhoz, hogy az archívum jelenkorkutatása fontos állomása lehessen bárki számára. Most éppen azon dolgozunk a Néprajzi Múzeumban, hogy a weboldal fejlesztése mellett az archívumot mint élményalapú szolgáltatást építsük fel. Idén júniusban egy Facebook-csoportot is létrehoztunk, amely a weboldal felé orientálja a Facebook-felhasználókat. Itt minden Jelenarchívumon futó kampányról kommunikálunk, napi szinten posztolunk. A Néprajzi Múze-

um feladata, hogy a Jelenarchívum jogi és adatvédelmi szempontok szerint is aktualizált formában legyen elérhető; kiemelt figyelmet fordítunk a GDPR-szempontokra. Emellett hazai és nemzetközi partnerkapcsolatokat építünk ki, köztük az *Eidolon Centre for Evreyday Photography* és más, privát fotóval foglalkozó szervezetekkel.

2025–2026-ban a Jelenarchívum is belép a Petőfi-programba, amelynek során több magyarországi települést is bevonunk a feltöltésbe pedagógiai workshopok keretében. Az archívum gyűjtési módszertana és gyakorlata a Néprajzi Múzeum jelenkori módszertani műhelyéhez, a MaDok-programhoz kapcsolódik, a workshopot a program muzeológus munkatársai tartják. A folyamatosan bővülő, nyitott archívum célja, hogy a magyar nyelvterület egészéről gyűjtsön anyagokat közösségi felhívás keretében. A workshop során a résztvevők hallhatnak a Néprajzi Múzeumról, a fényképezésről, a vizuális történetmesélésről, illetve részt vehetnek egy közös munkában, amelynek során a saját képeiket és történeteiket tölthetik fel és publikálhatják a Jelenarchívum oldalán. A feltöltés folyamán az analóg fotók digitalizálására is lesz lehetőség. Így azok a közösségek is, amelyeknél az analóg vagy papíralapú képek előhívása, tárolása gondot okoz, új stratégiákat tanulhatnak a fényképek megőrzésére. Hiszünk abban, hogy a családi emlékezésnek és a családfakutatásnak is fogódzót adhat egy olyan típusú projekt, mint a Jelenarchívum, hiszen így újra lehetőség nyílik felkeresni a rokonokat, megosztani a régi képeket, felidézni az emlékeket, elmerülni a gyerekkor nosztalgiájában. A Jelenarchívum tulajdonképpen lehetőséget biztosít a 2000 után születetteknek is, hogy találkozzanak saját családi múltjuk emlékeit is őrző tárgyaikkal a privát fotók segítségével, immár múzeumi környezetben és egy weboldalas kutatási platform kontextusában.

■ JEGYZETEK

1. Susan Sontag: *A fényképezésről*. (Ford: Nemes Anna), Helikon Kiadó, Budapest, 2023, 23.
2. Piotr Sztompka: *Vizuális szociológia. A fényképezés mint kutatási módszer*. Gondolat Kiadó – PTE Kommunikáció és Médiatudományi Tanszék, Budapest–Pécs, 2009. 13–14.
3. Az *Autók a tenger felé* kampány teljes szövege a Jelenarchívum weboldalán olvasható: <https://jelenarchivum.hu/kampanyok/trabant>.
4. Piotr Sztompka: i. m. 32.
5. Uo. 122–124.
6. Susan Sontag: i. m. 23.
7. <https://jelenarchivum.hu/a-projektrol>
8. Papp Henriett: *A változás útja: Németország*. https://jelenarchivum.hu/tortenetek/a-valtozas-utja-nemetország-2025-01-28-1129-papp_henriett
9. Ament Kovács-Bence: *Dalmáciában a gyümölcsök is edesebbek*. <https://jelenarchivum.hu/tortenetek/dalmaciaban-a-gyumolcsok-is-edesebbek-2025-03-21-1607-ament-kovacs-bence>
10. Frazon Zsófia: *Kalaptartó, szivargyűjtő, kesztyűtartó és a történetmesélés műsaja*. <https://dajer.hu/kalaptarto-szivargyujto-kesztyutarto-es-a-tortenetmeseles-muzsaja>